

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers,
research institutes, and various content providers

Source: Социологически проблеми

Sociological Problems

Location: Bulgaria

Author(s): Dimitar Vatsov

Title: Как значат метафорите

How Metaphors Mean

Issue: Special/2012

Citation style: Dimitar Vatsov. "Как значат метафорите". Социологически проблеми Special:7-33.

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=241683>

***Перформация и афективност:
рефлексии върху идентифицирането***

КАК ЗНАЧАТ МЕТАФОРИТЕ

Димитър Вацов

Резюме: Текстът, най-напред, реконструира критиките на Доналд Дейвидсън към традиционните теории за метафората, схващащи я според принципите на субституцията и сходството. Тези аргументи са приети за изходна точка, но е отхвърлена тезата на Дейвидсън, че метафорите са специфични случаи на езикова употреба, които, за разлика от буквалните изрази, нямат и не могат да имат буквално значение. Опровержението е в две посоки:

1. Разгърната е общата теза на Ричард Рорти, че значението е именно буквализирана метафора. Даден метафоричен израз, макар да няма буквално значение, може *ex post* да бъде буквализиран чрез последващи перифрази и парафрази. Това става, когато чрез перифраза със задна дата му бъде присаден термин-посредник, който да позволява обичайно и логично свързване на термините на самия израз. Когато дадена перифраза бъде канонизирана като парафраза на изрече, тогава тя започва да играе ролята на рекурсивна дефиниция на условията за истинност на този израз, респективно става условие на значението му.

2. Демонстрирано е, че метафоричността не е специфика на определен тип изрази. Генерална разлика между метафорични и неметафорични (буквални) изрази не може да бъде прокарана. Защото метафоричността – разтварянето на обичайните и буквални значения – е ефект на инфинитивността на речта, на нейното протичане. Този базисен метафоричен ефект е изследван, описан и обозначен като „метафорично е“.

Ключови думи: метафора, употреба, значение, буквализация, перифраза, парафраза, инфинитивност, „метафорично е“

„Корен дълбоко в небето,
бял и червен или жълт...“
Утрин и после, Биньо Иванов

Настоящият текст е първа част от по-голям проект с работно заглавие „Метафора, значение, истина“. По-далечната и амбициозна задача, все още незавършена, е да се даде по-детайлна експликация на общата теза на Рорти, че значението е буквализирана метафора. Все пак при Рорти споменатата теза остава само „теза“ – без да ни е предложен инструментариум, чрез който да може да се покаже как и при какви обстоятелства метафората се буквализира в значение. Този въпрос се нуждае от по-внимателно разглеждане, както и

въпросите: как и кога метафората заглъхва в безсмислица (без значение) или как и кога си остава („образцова“) метафора? През и чрез тези въпроси прозира и възможността да се очертае типологичната – и следователно винаги несигурна и пропусклива – демаркация между наука и изкуство (като различни практико-дискурсивни стратегии).

Настоящият текст дава на поставените общи въпроси все още само първоначални отговори; той подготвя и трасира стратегии за тяхното отговаряне. Тук се концентрирам върху базисния въпрос: Какво е метафора?

С помощта на реконструкция на основните тези от прочутото есе *What Metaphors Mean* на Доналд Дейвидсън осъществявам две подготвителни и негативни задачи: 1. Разбирането за метафората се отгласква от класическите теории за субституцията и сходството, както и от по-съвременните им версии; и 2. Основната теза на Дейвидсън, че метафората няма значение, е преинтерпретирана като радикално скъсване с логиката на репрезентационизма – метафората нищо не изобразява. Оттук-нататък обаче е предприета една критическа ревизия, която показва, че макар метафората да е специфична употреба без фиксирано значение, все пак в последващи употреби – перифрази и парафрази – значение за метафората може и често бива набавяно допълнително. Перифразите и парафразите *ex post* присаждат значения на метафоричните изрази, каквито тези изрази са нямали преди – така метафорите се буквализират.

Този първи *ad hoc* резултат поражда нови въпроси: Как изобщо различаваме метафора от парафраза? Има ли изобщо „автентична“ метафора? Кое е онова, което се буквализира?

В третата част настоящият текст демонстрира, че последователно проведенят антирепрезентационизъм изисква да се откажем от идеята за автентична метафора – и от идеята за някаква специфична метафорична „като-структура“, която характеризира само определен клас от изрази. Метафората не е дори троп сред другите реторически тропи. Метафоричният ефект се оказва базисна черта на всяка актуална перформация, на всяка езикова артикулация (написана или изречена, на ум или на глас). Този метафоричен ефект тук е обозначен като „метафорично е“ – един илокутивен ефект на инфинитивно разтваряне на преддадените обичайни рамки за значение на думите и изразите, който прави възможно функционирането на езика.

„Метафоричното е“ отваря потенциите за значение на думите да могат повече, отколкото обикновено, но ги поставя и под риск да не могат нищо. „Метафоричното е“ освобождава думите и изразите отново да могат да значат, без все още да имат фиксирано „значение“. Този аспект на перформацията е анализиран детайлно в последната част на този текст.

Ако „метафоричното е“ е базисен аспект на всяка перформация, тогава превръщането на един израз в метафора или в буквалност е въпрос за разлика в дискурсивните стратегии на неговите по-нанатъшни повторения и перифрази. Образцови метафори се получават при повторения и перифрази, които се

опитват да уловят инфинитивността на речта, „метофоричното е“. Буквализацията, напротив, е повторна употреба, която затваря „метафоричното е“, като превръща определена перифраза в парафраза на дадения израз – в рекурсивна дефиниция, фиксираща неговото буквално значение и поемаща ролята на негово условие за истинност. При тематизацията на „метафоричното е“ това базисно разграничение е нахвърляно като общ хоризонт, но предстои допълнително да бъде разработено.

* * *

1. Какво значат метафорите?

Теза на Дейвидсън: *Метафорите не значат нищо.*

Това е тезата на Дейвидсън от прочутото му есе *What Metaphors Mean* (Davidson 1978). Тази теза тук ще подкрепя, като въведа обаче в нея едно немаловажно изменение. Ще се наложи да ограничим времево нейната всеобщност, да я усложним и конкретизираме:

Разгърнатата теза: *Към момента на актуалното им изпълнение, на „живата“ им артикулация, метафорите все още не значат нищо.*

Тази модификация е важна и предполага критическа преработка. Нека обаче започнем стъпка по стъпка – най-напред чрез изтъкване на базисните съгласия с Дейвидсън.

„Метафората добавя към обикновеното едно постигане, което не използва семантични ресурси отвъд ресурсите, от които обикновеното зависи. Няма инструкции за изобретяване на метафори; няма наръчник за определяне на това какво метафората „значи“ или „казва“; няма тест за метафората, който да не се позовава на вкуса“ (пак там: 31)¹.

Дейвидсън ни казва поне две важни неща. Първо, че метафората е винаги вече вписана в обикновения език и използва неговите семантични и синтактични ресурси. И второ, че тя извършва нещо „в повече“, което надхвърля и не може да бъде обяснено откъм ресурсите на обикновения език, нито чрез каквито и да било ясни критерии и правила.

Важно е двете неща да се държат заедно пред очи: метафората не започва на чисто, не е „голям взрив“, защото винаги вече разчита на и пряко експлоатира познатите, повторимите, буквалните значения на обикновения език. За да проработи метафората „корен дълбоко в небето, бял и червен или жълт...“, трябва да се активират определени семантични и синтактични предзнания, трябва да се активират баналните значения на „корена“, „небето“, „цветовете“ и т.н., та дори и различни други, неизказани в стиховете на Биньо Иванов, впрочем също банални значения, които асоциативно се задействат

¹ Тук и нататък преводите на фрагменти от *What Metaphors Mean* са мои.

наум и които ни помагат да прочетем стиха като метафора, а не като безсмислица. (Помислете за това: какво *друго* си мислите, какво *друго* ви хрумва, когато четете стиховете?) Тъй че метафората винаги тръгва от баналното, от онова, което вече знаем.

Същевременно метафората прави нещо „в повече“ от простото активиране на установените значения – онова „в повече“, което надскача обичайните употреби и което както Дейвидсън, така и всички, които се занимават с метафората, искат да разберат какво е.

Веднага трябва да кажем, че Дейвидсън предприема радикалния ход да тръгне да интерпретира това „в повече“ на метафората в противовес на една хилядолетна традиция². Става дума за традицията, идваща от Аристотел, според която метафората е пренос („Метафората е пренасяне на чуждо име върху даден предмет“ – *Поетика*, 1457, в 6–9)³ – „пренос“, схванат като *транспозиция*, *субституция*, *заместване*, казване на едно *вместо* друго. Тази традиция има, разбира се, своите вътрешни разриви – например този, при който в лингвистиката и философията на езика на XX век агент на метафоричния пренос се оказва вече не думата, а по-сложното дискурсивно образувание, каквото са фразата или изказът. Този микроразрив, колкото и да е важен от друга гледна точка, все пак по отношение на традицията на субституцията остава „вътрешен“ и слабо ефективен: дори и сега значението да е отвързано от думата и да е вързано за изказа като по-голяма дискурсивна единица, все пак метафората продължава да се схваща повече или по-малко като *заместване* на едно значение с друго, като *наслаждане* на едно значение върху друго⁴. Това, което бива казано пряко, всъщност замества и косвено препраща към онова, което метафората „*собствено значи*“.

Тази традиция, търсеща автентичното значение на метафората, която според Дейвидсън се простира от Платон и Аристотел до литературни критици като Ричардс, философи като Макс Блек, психолози като Фройд, лингвисти като Лакоф (а от сегашна гледна точка тя се простира и по-нататък), трябва да бъде спряна (Davidson 1978: 32). Тук обаче можем и следва да допълним Дейвидсън – това, което следва да бъде спряно, всъщност е традицията на

² Не е само Дейвидсън, който се противопоставя на традицията на мисленето на метафората като субституция – това като че е общо място на дебата от 70-те, дори подобни ходове са налице още при М. Блек (Black 1954–55), когото Дейвидсън основателно критикува за недостатъчна последователност и радикалност в антисубститутивната му позиция. Избирам Дейвидсън, а не друг автор (Рикъор, Дерида и т.н.) за реконструкция и анализ на аргументите срещу мисленето на метафората според принципите на субституцията и сходството, защото Дейвидсън има предимството да е максимално радикален, кратък и ясен едновременно.

³ Цитатът е от българския превод (Аристотел 1975: 91).

⁴ Традицията продължава и след Дейвидсън – ясен пример за схващане на метафората чрез теория за субституцията, макар и на нивото на изречението, а не на думата, ни дава Сърл, според когото метафората следва да бъде обяснена чрез буквалното значение на изречението (sentence meaning), което замества метафоричното значение, имано предвид от говорителя (speaker's utterance meaning) – (Searle 1979: 77).

репрезентационизма. Колкото и да са версиите и комплицираните теории в нея, там, където имаме идея за метафората като казване на едно вместо друго, там имаме всъщност идея за изобразяване – „едното“ изобразява „другото“. И тук е все едно дали ще се опитваме да мислим по-натуралистично *а ла* Аристотел, че чрез име с едно буквално значение ние изобразяваме чужд референт (чрез „чашата на Арес“ – щита на Арес), или ще допуснем, напротив, че метафоричният изказ създава едно ново, различно фикционално значение, което всъщност изказът има предвид (да речем, парадоксалната метафорична същност „чаша-щит“), и в двата случая грешката е една: че изобщо допускаме „нещо“ (някакво „значение“ или „референт“), вместо което думата или изказът застават, за да го изобразят. Така според Дейвидсън *метафората не е субституция* – тя не е казване-на-едно-вместо-друго, все едно как ще разберем „другото“: като друго буквално или като някакво специфично фикционално значение. Така, струва ми се, следва да се чете обобщението на самия Дейвидсън: „Централната грешка, срещу която ще ругая, е идеята, че метафората има, в допълнение към нейния буквален смисъл или значение, друг смисъл или значение“ (пак там).

Че *метафората, отвъд буквалните значения на думите, няма собствено значение* значи: няма нищо, което метафората да изобразява. Именно поради това, че метафората няма специално значение, тя не може да бъде парафразирана: „Съгласен съм с тази гледна точка, според която метафорите не могат да бъдат парафразирани, но не защото метафорите казват нещо твърде ново за буквално изразяване, а защото няма нищо, което да бъде парафразирано“ (пак там)⁵.

Тезата на Дейвидсън срещу схващането на метафората като субституция следва да се чете като драматично скъсване с логиката на репрезентационизма. Няма нищо, което метафората да репрезентира.

2. Какво е метафоричното „като“?

Дейвидсън до голяма степен скъсва с репрезентационизма – по отношение на метафората, да! – но не изобщо. Трябва да бъдем внимателни – тук Рорти е добър начинател на подобни интерпретации – и в текстовете на Дей-

⁵ Дейвидсън правилно отбелязва, че идеята, че метафората има собствено значение, може да се поддържа както от теории, които допускат, че буквална парафраза на това значение е възможна, така и от теории, които настояват, че подобна парафраза е невъзможна, защото метафоричното значение е твърде ново и неочаквано, твърде парадоксално, за да бъде изразено с обикновените семантични ресурси (пак там). Тук допълваме: вторият тип теории също остава в руслото на репрезентационизма: с един платонистки ход се допуска, че значението на метафората остава в някакъв смисъл отвъдно, недостъпно за изобразяване с несвършените обичайни ресурси на езика, но все пак доловимо и разбираемо (изобразимо?) в някаква специфична интуиция или прозрение!

виден да отчленяваме методологическите противоречия, както и да гледаме коя негова теза на коя страна от противоречието се пада. Едно такова противоречие все пак се промъква и в начина, по който той обработва метафората.

Става дума за противоречието между „значение“ и „употреба“. За Дейвидсен то не е противоречие, а аксиоматична дистинкция: „Аз се опирам на разграничението между това какво думите значат и какво прави обичайната им употреба. Аз мисля, че метафората принадлежи изключително към областта на употребата“ (пак там: 33). Употребата, дори и когато е установена, обичайна, предполага определен контекстуален навик на действие. Напротив, Дейвидсен вярва, следвайки линията на Фреге, че „буквално значение и буквални условия за истинност могат да бъдат приписани на думите и изреченията във специфичните контексти на употребата им“ (пак там).

Тази дистинкция, разбира се, се оказва методологическо противоречие от гледната точка на един последователен антирепрезентационизъм, който не вярва в съществуването на чисти, отвъдконтекстуални значения на думите и изреченията. Противно на Дейвидсен, такъв антирепрезентационизъм, според който дори и буквалните значения не са нищо повече от обичайно установени употреби – в духа на късния Витгенщайн и Рорти – поддържам и аз. Аналитичната мечта за надконтекстуален и еднозначен (буквален) език многократно ще спъва работата на Дейвидсен, въпреки изключителните му критически находки. Въпреки това, както вече казах, подобни противоречия могат да бъдат изключително продуктивни, ако потърсим решението им в посока, различна от тази на Дейвидсен.

Такова продуктивно противоречие ми се вижда и това, което разцепва изказа между значение и употреба, за да остави метафората само в областта на употребата. Защото така, макар и да оставя буквалните значения в областта на репрезентацията (схваната повече или по-малко комплицирано), все пак чрез това Дейвидсен изважда метафората извън репрезентацията – отказва да ѝ придаде „значение“. Казано иначе, макар и да е грешно като аксиоматична предпоставка, разграничението между „значение“ и „употреба“ върши важна работа – освобождава метафората от това да я мислим през пред-определено „значение“, през „първообраз“.

Именно тази е и продуктивната гледна точка, от която Дейвидсен подхожда към класическия въпрос за метафоричното „като“. Какво значи да мислим светата католическа Църква като хипопотам или Толстой като морално дете⁶? Ако следваме Дейвидсен, не значи нищо. Но защо? Какво е това

⁶ Примерите са на Дейвидсен. „Толстой е едно голямо морално дете“, израз на известен литературен критик. Другата референция е към стихотворението „Хипопотамът“ на Т. С. Елиът, от което привеждам тук част, а пълният български превод на Владимир Левчев е достъпен на: <http://chitanka.info/text/17433-hipopotamyt> (посл. посетен на 26 май 2012 г.):

С корем в калта се излежава
хипопотам широкогръб.
Граничен в нашата представа,

„като“, което всъщност най-често липсва в метафоричните изрази?

С думата „като“ ние се опитваме да изразим непосредствения ефект на *връзка* помежду Църквата и хипопотама, помежду Толстой и детето. Дали обаче можем да изясним този ефект на свързване като специфичен случай на „сходство“, на „сравнение“, както най-често се опитва да направи дългата традиция? Дейвидсън се противопоставя. Когато правим буквални и тривиални сравнения, например, когато казвам, че „Дъщеря ми е като твоята!“ (за разлика от „Толстой е едно голямо морално дете“), логическата функция на „като“ е друга. При обичайните буквални сравнения „като“ играе ролята на „същото като“ (парафразата е лесна: „Дъщеря ми е същата като другите деца“).⁷ На „едното“ и „другото“, които биват буквално сравнявани, бива наложена еквивалентност – те са „същите“ поне в определено отношение, което лесно – по инерцията на обичайната употреба – може да бъде експлицирано. Дейвидсън показва, че при буквалните сравнения придаването на еквивалентност между различни предмети („моето“ и „твое“ дете) се осъществява чрез посредник – чрез подвеждането им под общо свойство („деца“, но също „възраст“, „палавост“ и т.н.), което е „обективно“. От гледна точка на Дейвидсън, който вярва в наличието на надконтекстуални буквални значения, „всички сравнения са истинни“, т.е. значението на буквалното сравнение може да бъде артикулирано чрез експликацията на неговите условия за истинност (пак там: 41). От гледната точка на един по-мек и критически ревизиран прагматизъм, какъвто застъпвам, би трябвало да се изразим по-внимателно: при тривиалните сравнения буквалното значение е *сякаш* винаги вече налице – всеки го знае, всеки може да изрази значението на „дете“, парафразата е лесна, когато тече в руслото на установените употреби и не среща силни съпротиви. Казано иначе, при обичайните сравнения *препращането* между едното и другото е канализирано: то е рамкирано от един посредник – общо свойство, – който е взет като ясен, познат, обективизируем и който позволява препращане-

той всъщност е от плът и кръв.
 От плът и кръв е – слаб и краен,
 от нервни шокове люлян.
 А Истинският Храм е траен –
 стои на камък основан.
 Блуждае по пътеки земни
 хилавоногия 'потам.
 А без да мърда, ще си вземе
 парите Истинският Храм.
 До манговия плод не стига
 под клоните 'потамът стар.
 Към Истинския Храм пристигат
 задморски ананас и нар...

⁷ Именно в обичайната употреба „като“-функцията става логическа, на приписване на еквивалентност, макар и никога да не става чисто логическа – защото няма чиста практика (дори и практиката на логиците не е „чисто“ логическа).

то да се мисли като експликация на еквивалентност между две различни неща по отношение на общото им свойство (посредника).

Не е така с метафорите. Църквата е (като) хипопотам, Толстой е (като) дете може да подсказват едно възможно четене на „като“ в смисъла на „същото като“, но не фиксират подобно подсказване. Защото в метафоричния израз липсва основание, което да указва на четене на „метафоричното като“ в значението му на „същото като“ – метафората тогава работи като метафора, когато метафоричният изказ *не предоставя* патерица или опора за логично четене на преноса от едното към другото. Метафоричният пренос е оставен да виси във въздуха. Няма посредник, няма нещо, което по очевиден и сигурен начин да оправдае схващането на „метафоричното като“ в значението му на „същото като“ – че Църквата е същата като хипопотам, че възрастният Толстой е същият като дете, тези „еквивалентности“ са оставени без логично основание. Затова в метафората те не са точно еквивалентности – по-скоро метафората прилича на въпрос: дали „метафоричното като“ следва да бъде прочетено като „същото като“ или „като различно от“, е отворено питане. Защото метафората оставя препращането между едното и другото в неопределеност – то виси във въздуха.

Разбира се, както ще покажем по-нататък, в последващи интерпретации – перифрази и парафрази – посредник, опора за логично четене на преноса, може и най-често бива допълнително набавян. Ние можем и често допълнително парафразираме дадена метафора, като казваме, че коренът дълбоко в небето всъщност е слънцето, защото „слънцето е същото като корен по отношение на формата“ (представете си срязания корен, на който му щръкват ресниците!), можем и също казваме, че „Толстой е същият като дете поради неспособността му да се отчуждава от непосредствените си морални оценки“, и т.н. В парафразата ние допълнително си набавяме липсващия посредник, който прави преноса логичен. Всъщност именно върху тези практики на парафразата стъпват и теориите, които виждат в метафората елиптично или ентимематично сравнение. Тяхната обща грешка обаче е в това, че взимат онава, което чрез парафразата добавяме после (посредника), за скрито налично (пропуснато от изказа, но все пак имано предвид) още в началото, в метафората. Парафразите *ex post* повече или по-малко препарират метафората, вмениявайки ѝ със задна дата едно значение, каквото тя е нямала преди, по време на актуалната ѝ артикулация.

Че значението-посредник се присажда по-късно и вторично, а го е нямало преди, се вижда с просто око от факта, че добрите метафори не търпят точна парафраза. Дори и привържениците на тезата, че метафорите са ентимеми, чието скрито значение може да бъде еднозначно експлицирано чрез буквална и точна парафраза, признават известна практическа трудност при приложението на тезата си. А именно, те признават, че на практика парафразата неизбежно осакатява метафората, умъртвява я повече или по-малко –

нещо се губи при превода. Защото едва чрез парафразата метафората бива превърната в банално сравнение⁸.

⁸ Трансформацията, чрез която парафразата превръща една метафора в сравнение, е обичайно практико-дискурсивно средство за банализация на метафорите, чрез което ние – нарочно или не – убиваме метафоричния ефект на даден метафоричен израз, като му приписваме „логичност“. Това обаче не значи, че метафора и сравнение могат да бъдат разграничени формално: метафората като пропускаща определени синтактични и семантични елементи, а сравнението като съдържащо ги. Т.е. не е възможно метафора и сравнение да бъдат разграничени според наличието или липсата на сравнителната частица „като“ или според наличието или липсата на експлициран „посредник“. Напротив, метафора може да тече и тече и през сравнения, в които всички „задължителни“ за сравнението елементи са изпълнени. Ето два примера:

Над старото тържище ален
бе залезът като домаг...

(Любов, А. Далчев)

Всички елементи на сравнението са налице в тази артикулация – сравнителната частица, но и „буквалното“ общо свойство (цвета), по отношение на което „залезът“ и „доматът“ са идентични, при това най-буквално, без противоречие с която и да е от обичайните употреби на думите. Въпреки това стихът на Далчев е впечатляващ именно с метафоричния си ефект, с късото съединение, което прави между тържището, цвета, залеза и домата – късо съединение, което не се изчерпва с тъй или иначе направената парафраза и в което има нещо „вповеч“ от елементите ѝ, взети поотделно или заедно. Залезът и домагът, но също тържището и цветът, започват взаимно да си преливат значения, формират общо поле на флукуираща образност, при което флукуацията не спира при подвеждането им под „обективното“ общо свойство. Така тук не можем „да идентифицираме“ къде е метафората и по какво тя се отличава от сравнението.

Другият пример:

Ракията е бяла като гибел... (*В кръчмата*, Н. Фурнаджиев)

Отново всички елементи на сравнението са налице. Тук обаче подвеждането на „ракията“ и „гibelта“ под общото им свойство „белота“ противоречи на обичайните употреби, дотам, че „бяла гибел“ звучи като оксиморон – имаме стряскаща метафора. Затова А. Хранова (1992: 64), споделяйки общата стратегия на четене на лириката на Фурнаджиев у Ал. Кюсов (1988), смята, че „бяла гибел“ заедно с други стряскащи метафори като „смъртта свети“, „ужас, облепил стената“, „съвестта скърца“ и пр. образуват дълбинен онтологически фундамент у Фурнаджиев, спрямо който самото сравнение е вторично и то служи да „осигурява прозрачност“ (т.е. да артикулира) дълбинната „непрозрачност на метафората“. Отчленяването на тези два пласта – конструирането на „онтологическа разлика“ между метафора и сравнение – не ми се вижда убедително като финален обяснителен ход. Защото свеждането на метафората само до отношение между „смъртта“ и „белотата“ е силна редукция, която изключва „ракията“ от метафоричното късо съединение (поне на базисно ниво). Напротив, при артикулацията на стиха всички елементи на сравнението на практика едновременно биват активирани метафорично и започват взаимно да си преливат значения – не е като първо да имаме една отчленена метафора, която после да започва да действа на друго ниво – като част от сравнението. Тук според мен отново не можем „да идентифицираме“ къде е метафората и по какво тя се отличава от сравнението.

Примерите следва да покажат, че метафора и сравнение не са формално разграничими – те не са просто различни тропи. Ако под троп разбираме повече или по-малко формализирана фигура на речта (какви то традиционно са сравнението, алегорията, синекдохата и т.н.), то метафората не е троп. Метафоричният ефект е от друг порядък: той може да работи и работи през споменатите тропи и през други логически и реторически фигури, но не може да бъде редуци-

Всъщност това, което се губи при парафразите, е неопределеността на препращането. Защото с парафразата се извършва една подмяна: еквивалентността („същото като“) се настанява на мястото на „метафоричното като“, което е било неопределено и празно, но при парафразата бива изкуствено запълнено като на бившето празно място със задна дата бива имплантирано значението-посредник. *Post factum* бившето празно място на преноса е представено като пълно. След като бъде „присаден“, липсващият посредник вече не липсва – той бива представен като „пропуснат“ в изказа, но всъщност *вече наличен, вече иман предвид*. Тази подмяна на празното с пълно, това имплантиране със задна дата на опора на преноса, което прави преноса логичен, е мистификация.

Именно на тази мистификация възразява Дейвидсън. Че метафората няма значение в този случай, ще рече: точна и буквална парафраза на метафората е невъзможна, защото в нея няма нищо, което да бъде парафразирано. Казано иначе, никоя парафраза не може и не съответства на „оригинала“, който уж бива парафразиран, защото в оригинала – в метафората – няма нищо, което *с други думи* да може да бъде буквално изразено. Метафората с неопределеността на своето като-препращане отваря безкрайно поле за възможни, дори неконсистентни парафрази, никоя от които обаче не може да претендира да е парафраза в строгия смисъл на думата (пак там: 47). Така Дейвидсън допълва критиката на метафората като субституция с критика на метафората като сходство – двата основни традиционни подхода към метафората, които впрочем взаимно се предполагат: защото субституцията не е възможна, освен според принципа на сходството, освен чрез въображаем „посредник“, който да прави заместването разбираемо и логично⁹. Всъщност критиката на схва-

ран до никоя от тях, нито да бъде формално отчленен от тях. Какъв точно е метафоричният ефект ще се опитаме да демонстрираме по-нататък.

Все пак нека се върнем на разграничението между сравнение и метафора, което Албена Хранова, един от основните вдъхновители и помощници г „Склонни сме да мислим сравнението и метафората повече като опониращи си в аспекта на смисловата онтологичност: първото дава знак за онтологическа самостоятелност, втората я руши, за да постигне логическа и гешалтна неделимост на метафоричния смисъл чрез „сплитане“, „преплитане“, „възел“ (twist по израза на М. Бърдли или, както се изразява Н. Георгиев: „**семантическа амалгама**“ (к.а. – Н.Г.) на метафората““ (пак там: 62). Подобна опозиция – която всъщност е опозиция между метафорично и буквално и в която метафоричният ефект развива субстантивната семантика на изразите, докато буквализацията е ефект на субстантивация на значението – аз приемам по принцип, както приемам също, че сравнението е обичайно средство за буквализация. Въпросът е, че, след като метафора и сравнение не са формално разграничими, добре е разграничението да се направи релационно, като типове преходи между тях, като различни дискурсивни стратегии: 1. Стратегии, при които сравнението при перформацията му става/е метафора (като в горните примери); 2. Стратегии, при които една бивша метафора бива буквализирана чрез сравнение (като в анализиращите парафрази).

⁹ Всъщност не е възможно субституция и сравнение стриктно да се разграничат. Защото не е възможно да си представим заместване без сходство, т.е. без допускане на посредник: субституцията, която на пръв поглед взаимно си гарантират изразите „чашата на Арес“ и „щитът

панията на метафората като репрезентация е допълнително радикализирана: нито *едното* „изобразява“ *другото* (субституция), нито *едното* и *другото* заедно „изобразяват“ нещо *трето*, някакъв общ признак или ейдос, който да гарантира тяхната еквивалентност (сравнение).

Обобщение: *„Метафоричното като“ не е елиптична форма на „същото като“.* Точно обратното: *„същото като“ е ex post превърнатата форма на „метафоричното като“, но това превръщане не е невинно – всъщност формата (еквивалентността), която парафраза налага върху метафората, не е форма на актуалната метафора.*

Остава и една друга възможност. Дали „метафоричното като“ не следва да бъде четено в значението на „като различно от“? Дали в метафоричното препращане няма да открием не логика на еквивалентността, а някаква логика на различието? Дали метафората, в оголения си вид, няма да се окаже оксиморон – парадоксален израз, за който конститутивно е противоречието между буквалните термини, помежду които тече преносът?

И това не е така. Логиката на отхвърлянето на тази хипотеза е същата като логиката на отхвърляне на предходната: в метафората липсва опора, липсва термин-посредник, който да направи преноса логичен – както в смисъла на еквивалентност между термините, помежду които тече препращането, така и в смисъла на противоречие между тях.

Хипопотамът не е като светата Църква, както постоянно напомня буквално Елиът, но те доста си приличат; животът и смъртта са доста различни буквално, но, както експлицитно настоява Ботев, животът и смъртта „там на Балкана“ доста си приличат. Толстой не е дете, нито заекът е патица, но *някак си* едното е другото.

Метафоричният пренос не може да бъде обяснен нито в термините на еквивалентността, нито в тези на логическото противоречие, защото експлицитна метафора има там, където липсва основа или основание за разграничаващо или идентифициращо препращане от едно към друго. Метафората играе „двойна игра“ (или може би тройна, петорна и т.н.) на асоциация и дисоциация едновременно, на приплъзване между едното и другото, без начало и край, без посока и цел – едно късо съединение, на което не можем еднозначно

на Дионис“, се случва само тогава, когато вече е осигурен „посредник“, който да насочва асоциативната дейност според сходство – трябва вече да знаем общото: кой е „важният атрибут за съответния бог“ в гръцката митология. Ако пък не знаем гръцка митология и че в нея боговете си имат неизменни атрибути, горните изрази най-вероятно ще останат безсмислици. Обратно, когато такъв посредник е вече осигурен, метафората повече не работи като метафора, а като друга логико-реторическа фигура – като синекдоха или метонимия, може би! Тази интерпретация ни подсказва една (вече посочена в бел. 22) посока на мислене, която засега е хипотеза: че метафората може би следва да се извади от списъка на тропите като базисно езиково събитие, за което не можем да покажем каква е неговата „фигура“, докато останалите т.нар. тропи ще се окажат повече или по-малко логицизирани метафори, т.е. метафори, за които вече чрез установени перифрази и парафрази е осигурен посредник за логично четене на „преноса“.

да опишем волтовата дъга. Мигновено движение, което не е линейно, не е еднопосочно, нито дори двупосочно. То не е нито обратимо, нито необратимо, защото няма фиксирана траектория. Както се вижда и в този случай, опитаме ли се отблизо и внимателно да определим какво е метафората, първият ни импулс е да направим метафора, а не строга парафраза. Защото „метафоричното като“ виси във въздуха – то е неопределено.

Това е резултатът, до който достига Дейвидсън, правейки своето догматично разграничение между значение и употреба. С помощта на тази дистинкция той ни предпазва от рисковете на една трансцендентална илюзия – да припишем „значение“, форма, определено когнитивно съдържание на метафоричния пренос, в който подобни неща няма. Всъщност Дейвидсън отрязва с нож възможността да мислим на базисно ниво метафората като репрезентация.

Сега обаче можем и следва да обърнем резултата на Дейвидсън и срещу самия него. И да си дадем сметка, че буквалните значения, когато между тях протече метафорично късо съединение, спират да бъдат точно буквални. Ние, разбира се, активираме установените употреби (значенията) на „корена“, „небето“, „цветовете“ и т.н., когато казваме „корен дълбоко в небето/бял и червен или жълт“. Това активиране на установените употреби обаче не е просто осъществяване на преддадените в тях възможности – не е просто възпроизводство на буквалните им значения. Защото коренът, посаден в небето, не е вече същият „корен“, за който обичайно сме свикнали да говорим. Нито небето е същото „небе“, в което обикновено няма корени. Нито дори цветовете – бялото и червеното или жълтото – са точно същите, както се вижда от странната синтактична връзка помежду им. Защото границата между тях е размита – съюзите „и“/„или“ не работят с обичайните си значения, изказът не позволява да се направи строга разлика между логическа конюнкция и дикюнкция, те са смесени¹⁰.

¹⁰ Синтаксисът в „бял и червен или жълт“ всъщност е съвсем обикновен и на пръв поглед безпроблемен. Така е, но не е точно така. Защото изказът, използвайки синтактичните връзки „и“ и „или“, ги подрежда граматически правилно, но без указание как трябва да се разбира – кое точно е – граматико-логическото правило на подредбата (коя е „главната константа“, както казват в учебниците по логика). Хрумват ми поне две възможни и еднакво „правилни“ синтактико-логически интерпретации на връзките: 1. „или бял и червен, или бял и жълт“ $/f(x).g(x) \vee f(x).h(x)/$ и 2. „или бял и червен, или жълт“ $/[f(x).g(x)] \vee h(x)/$, които са логически несъизмерими помежду им, доколкото заместването на атомарните пропозиции с едни и същи стойности по истинност ще дава противоречиви стойности по истинност на молекулярната пропозиция в редица от възможните комбинации. Разбира се, правоверните логици биха казали, че тази възможност за разночетене се дължи на несъвършенството – двусмислеността – на обикновения, а в случая – на поетичния език. Изходната теза, която поддържам и демонстрирам тук, е точно обратната – че специфика на метафоричния изказ (на перформацията му) е именно да поставя обичайния синтаксис и семантика в неопределеност (най-често без експлицитно да ги нарушава), да разтваря рамките на значение на синтактичните структури и семантичните единици така, че еднозначността се оказва невъзможна. Еднозначност може и бива набавяна само допълнително, *ex post*, в последващи перифрази и парафрази, които набавят посредник – синтак-

Така че, противно на Дейвидсън, трябва да кажем: метафоричното препращане не е само причудлива употреба, която тече помежду буквалните значения на термините, без да ги засяга. Активирани метафорично, буквалните значения не остават строго буквални, така че да можем еднозначно да ги определим, като експлицираме условията им за истинност (впрочем подобен опит, на какъвто Дейвидсън настоява, че е възможен, без да ни предлага пример, за мен е непредставим – пак там: 33). Напротив, метафоричното препращане помежду буквални значения има функцията да разтваря тяхната буквалност в собствената си неопределеност. Установените употреби на думите са извадени от канавата на тяхната обичайност и са оставени свободно да се реят във въздуха. Коренът, посаден в небето, вече не е „същият като“ всички други корени, нито е строго „различен от“ тях. „Метафоричното като“ разколебава както идентитета, така и разликата между значенията – такива, каквито са канализирани в обичайната употреба.

3. Отказ от „като-структурата“. Извеждане на „метафоричното е“

След всичко казано, остава ни да зададем един радикален въпрос. Ако казаното дотук е вярно, то какво все пак е основанието ни да продължаваме да наричаме метафоричния пренос все още със старите му имена? Защо да продължаваме да го наричаме „пренос“, „свързване“ или „препращане“, ако инерцията на тези думи изисква от нас да мислим две неща, помежду които да тече „преносът“, „свързването“ или „препращането“? Нали дотук показвахме, че метафоричният изказ стопява и разколебава идентитета на буквалните значения, които той вече е въвлъкъл в парадоксалната си артикулация! Но също така, защо да продължаваме да говорим за „метафорично като“, ако вече сме се отказали да мислим метафората като елиптично сравнение? Нали настояваме, че късото съединение на метафората не позволява еднозначната си парафраза нито в смисъла на „същото като“, нито в този на „като различно от“!

Метафоричните изкази много рядко използват „като“ или друга сравнителна частица. Най-често те казват директно „е“ („Човек за човека е вълк“) или пък изобщо не назовават метафоричната връзка по какъвто и да е определен начин („корен дълбоко в небето“, „чашата на Арес“ и т.н.). Ако направим един дълъг списък с образцови метафори, ще видим, че метафорично късо съединение може и тече „през“ различни граматични типове връзки – глаголи, съюзи, сравнителни частици, предлози и предложни форми, и т.н. – и няма да можем да открием собственото място на метафората в която и да е гра-

тично или семантично правило – което да нормализира или буквализира метафоричния изказ по начин, какъвто не е бил предположен в самия него.

матическа форма. Ако анализът дотук е верен обаче, това няма съществено значение. Ние не знаем през каква граматическа конструкция може да тече и тече метафората – защото метафори текат през всички конструкции, – но това значи също, че никоя логико-граматическа връзка не е привилегирана, за да обозначаваме метафората с „нея“. Следователно не само сравнението („като“), но и никоя друга установена форма на свързване не може да бъде призната за „собствено“ място, съответно за рамка на метафората. Метафората дори не е „връзка“ в някакъв стриктно определен смисъл.

Все пак, за да избегнем каквото и да е подвеждане на метафората под „сравнение“, нейното късо съединение, струва ми се, е най-добре да бъде означено с „е“. Така:

Теза 1: *Няма „метафорично като“* – отказваме се от него, за да се освободим от инерцията на употребите му.

Теза 2: *Има „метафорично е“*.

Този ход обаче не е самоочевиден и, така формулиран, изглежда самоцелен: нужни са пояснения, перифрази и парафрази, които да му придадат значение.

Най-напред поясненията са негативни:

Вече би следвало да е ясно, че „метафоричното е“ не следва да се мисли нито като отношение на предикация, нито като логическа копула. То не е празна от собствено значение връзка между даден субект и даден предикат (каквато е интерпретацията на Аристотел за копулата – Arist., *De Int.*, 17a20), нито е някакво логико-граматически определено отношение между функцията и аргумента в една пропозиция. Защото метафоричното късо съединение нито изразява някаква вече налична връзка, нито просто поставя два преддадени термина в някакво определено логико-синтактично отношение помежду им. Формално-логическите интерпретации на връзката – и традиционните, и съвременните – предполагат, че връзката не накрънява идентичността на термините, които биват свързвани (независимо как точно в различните логически концепции се схваща характерът на „самата“ връзка). Напротив, както показаме, *метафоричното късо съединение навлиза в сърцевината на термините*, помежду които тече, разтваря тяхната идентичност или най-малкото я оставя да виси в неопределеност (тъй че вече нито „коренът“ е същият, както обикновено, нито „небето“ е същото „небе“). По същата причина – поради разтварянето на идентитета на установените значения – „метафоричното е“ не може да бъде схванато нито като „еквивалентност“, нито чрез друга логико-синтактична константа. „Метафоричното е“ не е каквато и да е форма на „логическо е“ – то няма логическа форма. То не се подчинява на каквато и да е логика на идентитета.

Не сме ли изправени тогава пред дилемата на мистицизма? Не следва ли да се откажем от каквото и да е позитивен опит за неговото схващане и да потънем в съзерцание на неговата неопределеност и негативност? Дали през метафората пробива една творческа сила, която можем да мислим в култур-

ните ключове на мистиката или през по-секуларните, но пак опиращи до апофатика романтически схващания за гения? Нима апофатиката е единствената последователна позиция? Обречени ли сме на мистична негативност?

Не мисля. Не и, ако след като сме се отказали да налагаме на метафората готови логически форми, сега се опитаем да видим собствената ѝ иманентна позитивност.

С „метафоричното е“ тук се опитваме да обозначим една специфична черта на илокутивната сила на речта, която става отчетлива в актуалната артикулация. Метафоричното на метафората не е в думата, не е във фразата, нито в която и да е друга дискурсивна единица. Метафоричното е в отварянето на дискурсивните единици една към друга, което отваряне се случва чрез самото *разгъване на дискурса* – с актуалната перформация на „единиците“. Перформацията непосредствено слага или нахвърля „единиците“ една до друга като при това непосредствено нахвърляне единиците (думите, фразите...) спират да бъдат единици в строгия смисъл на думата, за да влезнат в непосредствено взаимодействие помежду си. Късото съединение, което произвежда актуалната перформация, поне за миг преустановява рутинното и повече или по-малко капсулирано значение на елементите на изказа, за да ги постави в **ситуация на взаимно преливане на значения**, което е отворено и незавършено, без все още в него да се е отчленило едно определено – старо или ново – значение.

Имено поради това метафоричният изказ не може да бъде ясно обособен и преброен. Не може стриктно да се каже къде започва и къде свършва една метафора, нито кои точно са съставните части, от които тя се състои. Разбира се, метафора не може да протече между по-малко от две обичайно установени „единици“, които артикулацията отваря една към друга (и така впрочем преустановява тяхната единичност). Именно на това забелязване (за „минимума от две единици“) стъпват класическите теории за субституцията и сходството, които се опитват да опишат *типа отношение* между „двете единици“ (където най-често за елементарна единица бива взимана „думата“ или неин еквивалент на страната на мисленето или действителността – „образ“, „предмет“). Пак на това забелязване стъпват и по-съвременните и по-усложнени теории от типа на тези на Ричардс и Блек, които предусещат, че метафоричният ефект се случва в едно по-цялостно разгъване на фразата, но, въпреки това важно предусещане, те отново се опитват да впримчат метафоричния ефект в двукомпонентен модел (*tenor* и *vehicle* – Richards 1950; *focus* и *frame* – Black 1954–55). Проблемът при всички тези теории е, че остават фиксирани в аналитичната идеализация за „единица“, в допускането, че метафората следва да бъде разчленена и моделно описана като тип отношение между „частите ѝ“. Тази аналитична хипноза им пречи да видят, че приписват на метафората тъкмо онова, което тя разтваря и разклаща: членимостта на дискурса, сингуларността на неговите термини, на неговите семантически и синтактически „единици“.

Парадоксът е, че „метафоричното е“ *трае* докато и доколкото актуално трае перформацията. Най-лесно е това да се демонстрира чрез внимателен прочит на по-големи „парчета“ дискурс, каквито са вече цитираните „образцови“ стихотворения на Т. Елиът и Б. Иванов. Внимателният прочит би показал, че в тези текстове метафоричното късо съединение тече не просто между „църквата“ и „хипопотама“, между „корена“ и „небето“, но че с разгъването на артикулацията в това късо съединение биват въвлечени и множество други „елементи“, които започват да преливат значения към „основните два“, но и помежду си. Ето обаче един по-кратък пример¹¹:

*Париж, Париж, убиец и баща
на моите надежди тиховейни... (Н. Лилиев)*

Тук наистина не може да се каже къде започва и къде свършва метафората, нито кои точно са елементите, между които тя тече: дали между града Париж и неговата персонификация, дали между двете му персонификации, които са почти в оксиморонно отношение помежду си („убиец и баща“), дали между тройното късо съединение Париж-убиец-баща и „моите надежди“, които обаче веднага се оказват „тиховейни“, а тази нова дума на свой ред сама е метафора, която обаче навлиза в късо съединение с предишните... Метафора тече в едно напредващо наслагване на значения, което не спира на едно място, за да отвори място за отчленима следваща метафора („друга“ спрямо „предишната“). Не можем дори да кажем еднозначно една ли е метафората в стиховете на Лилиев или са повече (Колко? Пет? Шест?) Наслагването и разтварянето на значенията едно към друго тече докато тече артикулацията на стиховете, въвличайки и разтваряйки нови и нови елементи, а впрочем продължава и по-нататък в стихотворението, макар може би не толкова бляскаво и интензивно.

Така с „метафоричното е“ тук обозначаваме един специфичен ефект на самата *актуална перформация*: „метафоричното е“ характеризира ефекта на *отваряне на значенията* при *протичането* на метафората, при нейното *актуално действие*, което е винаги синхронно с артикулацията на метафоричния изказ. Под перформация разбираме всяко актуално изричане, чуване, писане, четене – всяка артикулация (на ум или на глас), всяко *из-ричане*, а не някакъв специфичен (определен и определим) изказ „сам по себе си“. Именно артикулацията *активира* метафоричността (но може и да не я активира експлицитно).

Тези определения все още звучат твърде дефинитивно, твърде формално и празно: нужно е разгъването им.

Казахме, че метафоричният изказ с артикулацията си *активира* преддадените (чрез установените им обичайни употреби) възможности за значения

¹¹ Самият пример, както и ключовете за неговия анализ, ми бяха подарени от Албена Хранова.

на думите, завихрени в изказа. Казано по-просто, метафоричната перформация *повтаря* познати думи и синтактични връзки и с това *задейства* потенциите им за значение. Нещо повече, обикновено с артикулацията на метафоричния изказ *се задействат* асоциативно и други (също предадени като *know how* и също обичайни) значения, неартикулирани пряко в изказа, но които често равностойно участват в *работата на метафората*. (Когато аз чета Биньо Иванов, в метафоричната работа неизменно се включва „слънцето“, макар това по никакъв начин да не е задължително – не всеки прочит активира именно това друго, неизказано в стиха, но все пак обичайно значение: „слънцето“!)

Но тук важното е друго: *активирането на предадените възможности не е буквална „реализация“ на тези възможности*. Напротив, метафоричната актуализация – *изричането* – представлява *директно отваряне на възможностите* – не просто повторение или изпълване на предадената им (чрез установена като навик за употреба) рамка на значение, а именно *отваряне на рамката*, пускане на „значението“ на свобода¹². Това отваряне на възмож-

¹² Изразът „отваряне на възможностите“ пряко диалогизира с начина, по който Дарин Тенев анализира потенциалността на литературата – моят израз е реплика към него, включително и на терминологично ниво, доколкото Тенев през Хусерл въвежда термина „отворена възможност“ (2009). Все пак, въпреки твърде сходните залози на моята и неговата работа (и при двамата тендиращи към улавяне на базисното ниво на не-пред-определеност на езиковите перформации), настоящата употреба цели едно значително изместване на значението на термините, което да очертае съществена разлика между моята и неговата позиции.

Тенев се противопоставя на редуцията на „възможността“ до логически и онтологически пред-определена възможност, характерно за метафизическата традиция след Аристотел, и – в линията на по-съвременни мислители като Хусерл, Хайдегер, Делюз, Агамбен, Дерида – се опитва да прекомотира „възможността“ като събитийност, непредопределеност, уникалност и пр. След критически преработки на Хусерл и Хайдегер, във феноменологически ключ Тенев на практика реконституира „онтологическа разлика“ между онтични предопределени възможности, които са винаги вторичен и редутивен дериват на една първа и отворена възможност, и самата тази изначална и отворена онтологическа възможност, която е тяхно фундаментално условие: „Възможността въобще, онази възможност, която се отнася до битието – нещо да е или да не е – е от различен ранг спрямо всяка останала възможност. Тя прави всяка друга възможност и потенция възможна и именно в този смисъл е в основата на възможността“ (Тенев 2012: 94-95); или „именно тази обща възможност, възможността за невъзможното, смъртта, е онова, което позволява всяка възможност и потенция“ (пак там: 97). За да избегне есенциалистката редуция на тази първа възможност до предопределеност, подобно на Хайдегер и Дерида Тенев въвежда като неин иманентен момент „другостта“, „невъзможността“, „смъртта“. Така, пре-интерпретирайки прочутото *perhaps* на Дерида, той ни предлага троичен модел на мислене на изначалната възможност: като 1. Невъзможност; 2. Възможност-за; и 3. Възможност-да-не, които три модуса на възможността функционират едновременно, като взаимно се декомпозират (Тенев 2010).

Подобен подход, както другаде съм аргументирал спрямо Хайдегер и Дерида (Вацов 2003, 2010), винаги поражда риск от скрита (но всъщност класическа и метафизична) есенциализация на негативността. Рискът е да вземем една дума – в случая „възможността“ – и, след като спекулативно ѝ отнемем всякаква определеност, да ѝ придадем скрито свръхопределеност – а именно ролята на мета-субект, който „раздава картите“, който фундамира всяка определеност и я

ностите касае еднакво както значенията на думите, изказани пряко в метафоричния изказ, така и значенията на думите, косвено или асоциативно придърпани в метафоричното завихряне „отвън“ – от неизказаните пряко „мисли“, от неартикулираната в овъншнена реч сфера на латентните ни ментални представи. „Коренът“ вече не е обичайният „корен“, след като бъде „отворен“ към „небето“ и – евентуално „на ум“! – към „слънцето“, нито „слънцето“ е същото слънце, за което обичайно си мислим, ако го асоциираме с корена. Метафоричното изричане актуализира потентността на потенциите – „коренът“ *може да е*, но и *може да не е същият като* обикновените „корени“, „слънца“ и пр. Същевременно в метафоричната артикулация той *все още не е* нито същият, нито различен спрямо „себе си“ или спрямо каквото и да е „друго“. Той *може да стане* или *да не стане „нещо“*, *може да придобие* или *не определено – старо или ново – значение, може, но все още няма „значение“*.

Метафоричният изказ със самата си артикулация отваря установените чрез обичайни употреби възможности за значение така, че те отново да могат да значат, без все още да имат фиксирано „значение“.

Метафората демиургично отваря думите чрез едно „е“, което обаче е по-скоро *инфинитивно* – „да е“, „да бъде“. Демиургичната сила на метафората е именно *инфинитивна*, *незавършена* и *несвършена*, както откъм началото, така и откъм края: не е ясно „какво“ трябва да бъде значението на мета-

прави възможна. Подобна мистическа роля вече са играли Битието, Нищото, Смъртта или Събитието при Хайдегер и после пак събитието, *différance* и други (винаги вариращи и произволни кандидати) при Дерида. Опасявам се, че и „възможността“ на Дарин Тенев не надхвърля тази спекулативна клопка – да допуснем, че има една дума („възможност“), която като „безусловно условие“ едновременно разтваря и фундамира всичко.

В противовес на тази стратегия тук предлагам следното: „възможността“ да бъде задържана по-скоро с класическите ѝ конотации, като предопределена възможност, като установена чрез обичайна употреба рамка на значението на думите и изразите. Съответно „отварянето“ на възможностите да не бъде имплантирано спекулативно „вътре“ в самата „възможност“ – добре е да избегнем дори чисто езиковия риск от субстантивация, от затваряне на автореференциален, пък бил той и парадоксален, кръг в рамките на един само термин. Напротив, „отварянето“ – след като вече не е иманентна характеристика на „възможността“ – следва да се демонстрира като неизбежен практически ефект на перформацията на предадените възможности (ефект на речевата артикулация на предадените семантични и синтактични рамки). Този – всъщност метафоричен! – ефект е най-ясно проследим при т.нар. образцови метафори. По-нататък в текста този ефект на перформативно отваряне на възможностите – „метафоричното е“ – ще бъде характеризирани като едновременно *може/действие*, което преодолява дихотомията *енергия-потенция* и което следва да бъде оразличено от „възможността“ в посочения по-горе класически смисъл.

Все пак трябва да кажа, че деконструктивните преработки на „възможността“ на Дарин Тенев имат сериозно влияние върху собствените ми тематизации на перформацията и нейната афирмативна сила, доколкото те подчертават негативната страна на перформацията, ефектите на прекъсване, преустановяване и разпръскване на значенията в нея. Обръщането ми към метафората като към феномен, в който да бъдат уловени именно такъв тип ефекти, до голяма степен се дължи и на работата ми с Тенев.

фората като резултат, защото значението не е интенционално предопределено (от „Твореца“!?) в началото. Така демиургичната сила на метафората е *слаба* – доколкото е инфинитивна, неспособна (импотентна) за тотално завършване, за едностранно (в смисъла на *actus purus*) фиксиране на значение. *Слаба* е също така, защото не започва *ex nihilo* – тя тръгва от установените обичайни употреби и от техните потенции, за да ги отвори. При все това „метафоричното е“ има именно демиургична сила: защото, актуализирайки ги, то извиква за съществуване потенциите за значение на обикновения език, събужда потентността им, можеенето им, разтваряйки всяка пред-дадена рамка („същност“, „значение“) в едно инфинитивно „да е“. Такава е онтологията на метафората: с перформацията ѝ метафората актуализира потенциите на езика, но не като ги реализира, а като ги отваря *да могат повече* от онова, на което те обичайно са способни.

Разбира се, отварянето на потенциите за значение на обикновения език е и тяхно „залагане на карта“, подлагане на риск. Този риск обаче е значително по-сериозен от риска, който Хайдегер и Гадамер си представят, когато описват действието на херменевтичния кръг: предварителната рамка на възможното (предзнанията и предразсъдъците в техните речници) не просто може и следва да бъде плавно видоизменяна като миметичен отглас от себеразкриването на феноменалното. Нещо повече, може самата рамка да бъде анихилирана. Отварянето на възможностите за значение, което актуалната им перформация извършва, ги подлага на риск от аниhilация. Този риск е двоен:

Първо, веднъж отворени, значенията може никога повече да не се върнат към „себе си“, може никога повече да не се върнат в руслото на старите си обичайни употреби. Възможно е „земята“ никога повече да не може буквално да бъде плосък диск, освен вече „само фигуративно“ и „не на сериозно“, освен във „фентъзитата“ на Тери Пратчет. Така се случва на практика, след като веднъж вече във физиката се е канонизирала и буквализирала една друга метафора, че „земята е сфера“ (казано иначе, след като новата метафора е станала „сериозна истина“, т.е. придобила е „буквално значение“, старата метафора се ре-метафоризира, макар и вече без сериозен шанс за буквализация, в ограничения периметър на институционализираната като „литература“ фикция). Новата метафора, ако се буквализира, може да отмени буквализациите на по-старите метафори. Така че една силна метафора поставя старите значения под риск, тя може революционно да ги анихилира – може да доведе до драматична смяна на речника в смисъла на Рорти, може радикално да промени старите обичайни употреби.

Но аргументът тук следва да бъде засилен: защото, второ, рискът, на който метафоричният изказ подлага потенциите за значение, е дори по-голям от това те да бъдат революционно променени. След метафорично завихряне може не просто старите потенции за значение да не се реализират, но – по-страшно! – може да не се появи и ново значение. Ако дадена метафора не бъде подхваната наново, ако на практика тя не бъде продължена чрез по-

нататъшни повторения и парафрази, ако не ѝ се добави ново значение, тя най-вероятно ще остане чиста безсмислица. „Корен дълбоко в небето“ – ако не успеем да продължим и разгърнем по някакъв начин тази метафора, ако не ѝ придадем смисъл – ще остане празнотумство, неотличимо от „дрън-дрън“, „абракадабра“, „мъмбо-джъмбо“ и пр.¹³ И вероятно на не един, който прочита думите на Биньо Иванов, реакцията най-напред е такава.

Теза: *„Метафоричното е“ не просто демиургично отваря потенциите за значение на думите да могат повече, отколкото обикновено, но ги поставя и под риск да не могат нищо. „Метафоричното е“ открива можестото на метафората като двойно можене едновременно – да може повече и да не може нищо.*

Двойното можене на метафората е още един аргумент за *слабостта* на демиургичната сила на перформацията, за нейната актуална несамодостатъчност. Тази демиургична сила е *слаба сила*, защото, ако един парадоксален и необичаен израз не влезе в употреба, ако не бъде разгърнат в по-нататъшни перифрази и парафрази, които да го усилят допълнително, той дори няма да бъде признат за метафора, а би бил класифициран като грешка на езика или безсмислица. Безсмислиците наричаме тези изрази, които не биват признати за сполучливи и не биват усвоени като „ходове“ в езиковата игра. И все пак метафорите, които обикновено взимаме за образцови (които собствено наричаме „метафори“), се разполагат по странен начин в междината между чистата безсмислица (за която казваме, че няма и не може да има значение) и изразите, които се движат в руслото на обичайните (буквални) значения. *Образцовата метафора стои между безсмислицата и буквалността.*

Тук вече можем да направим едно важно разграничение: Образцовите метафори – тези, които са се канонизирали като метафори „в собствен сми-

¹³ В името на пунктуалността нека не забравяме, че изброените тук изрази са *обичайни обозначения за безсмислица*, т.е. те все пак имат установено значение за разлика от „безсмислиците“, които обозначаваме с тях. Примерът би бил по-прецизен, ако предложим „чиста“ безсмислица: „Кажете ми право на огледалото!“ Но и този израз вече не е чиста безсмислица, когато го въведем като пример, върху който да разсъждаваме, т.е. да го перифразираме.

Парадоксът, който искаме да покажем, е, че всъщност няма „чисти“ безсмислицы, нито „чисти“ метафори. Изразът, който съчинихме тук, както и всеки подобен, сам по себе си не е нито едното, нито другото – той може *post factum* да стане безсмислица, ако се откажем от перифразиране, но също така може *post factum* да бъде обявен и за метафора, ако успеем да го перифразираме. Ето го и *двойното може* (да може повече и да не може нищо) на парадоксалната – метафорична (но и не само) – перформация, което експлицирам в следващия параграф.

Впрочем най-известен и показателен в това отношение е примерът с Чомски и измисленото нарочно и според него напълно безсмислено изречение: „Безцветните зелени идеи спят яростно“ („Colorless green ideas sleep furiously“). Да припомним, че през 1985 г. в Станфордския университет се обявява литературен конкурс, на който участниците придават на изречението различни смисли, като го перифразират и го превръщат в метафора. Следователно чиста безсмислица би била само тази, която действително отпада от езиковата игра – но това значи, че дори не можем да си я припомним. Безсмислицата е граница на езика, която не може да бъде очертана в езика.

съл“ и каквито дотук давахме като примери – всъщност са езикови откъси, които „запечатват“ една базисна инфинитивност на речта, едно инфинитивно „да е“, което заглъхва както в безсмислицата (там *заглъхва без значение*), но което заглъхва и в баналните употреби (там *заглъхва в значение*, в буквалност). Образцовите метафори следователно са такива дискурсивни откъси, в които инфинитивността на речта *надделява* над тягата към завършване и определяне на значението и които ние се приучваме да пазим и цитираме като образци, в които сякаш е „уловен“ – защото в тях всеки път той наново *пробива* – един базисен и причудлив феномен: „метафоричното е“. Следователно „метафората“ като повече или по-малко отчленим дискурсивен фрагмент следва да бъде ясно разграничена от „метафоричното е“.

„Метафоричното е“ – инфинитивното отваряне на предадените обичайни значения – е базисен феномен на речта, на всяка дискурсивна артикулация. И безсмислиците, и най-баналните изрази – при актуалната им перформация – разтварят метафорично предадените значения на думите. Първите ги разтварят, без след това да получат дори и минимално затваряне – и затова остават безсмислици. Вторите – обичайните изкази – също ги разтварят, но рутината скрива това разтваряне, тъй че те изглеждат мигновено затворени – рутината, която не среща съпротиви, фиксира буквалното им значение¹⁴. Експлицитните метафори тогава са междинни случаи, езикови „парчета“, които успяват да „хванат“ и в които изпъква именно инфинитивността на „метафоричното е“, което иначе е фундаментална характеристика на речта, на перформацията. Образцовата метафора, разбира се, може да бъде и бива повтаряна, цитирана, но задачата на това цитиране е не да скрие инфинитивността на речта чрез едно завършващо я повторение, а да повтори нейната незавършеност.

Впрочем това разграничение засега е работно и следва да отчита, че класификацията на един израз като безсмислица, метафора или буквалност не се съдържа в самия израз, а е въпрос на последваща санкция – т.е. на обективираща го *ex post* интерпретация. Отчитайки това ограничение, връщаме се на

¹⁴ Феноменът на индексичността: „Тук съм!“, „Дай ми водата!“ и т.н. Моментното фиксиране на значението и референта е възможно само ако използваните думи и синтактични конструкции са вече отлепени от каквато и да е предварителна референтна рамка. (Обикновено никой не схваща под изрече „Дай ми водата!“ заповед да се подаде химичното съединение H₂O, макар подобно „схващане“ да е напълно релевантно от гледна точка на предадените чрез обичайните семантика на думата и синтаксис на изрече значения.) Тук няма да наместявам твърде неопределеното понятие за контекст, което при това не би ни помогнало. Факт е обаче, че за да е възможно буквално указване, речниковата полисемия на „водата“ следва да бъде инфинитивно преустановена, за да е възможна индексичната фиксация – затваряне – на значението. Тъй че индексичността – в която мигновеното разтваряне на значенията е условие за също мигновеното затваряне на значението – също може и следва да бъде анализирана като феномен, фундиран върху „метафоричното е“. Тази задача – анализът на метафоричността в контраст с индексичността – ще остане отворена тук.

изследването на „метафоричното е“ през примерите на експлицитните метафори.

Обобщение: *метафорите са случаи, в които перформацията отчетливо отваря установените употреби в едно инфинитивно „да е“, без все още в това отваряне да е интендирано едно завършващо – старо или ново – значение. Едно инфинитивно отваряне, в което старите установени употреби вече не могат да работят по старому, докато нови установени употреби все още няма. Едно инфинитивно „да е“, което дава равен шанс както за ново начало, така и за колапс на езика в безсмислица*¹⁵. *Метафората може да има значение, макар актуално да няма такова.*

Моженето на метафората се разполага в интервала между *вече не* и *все още не*. Със сигурност обаче тя не фиксира по никакъв начин „момент“ на настоящето, не полага наличие. Напротив, нейното инфинитивно можене парадоксално и непосредствено съвпада с нейното инфинитивно действие¹⁶. „Метафоричното е“ е „метафорично може“ – *energeia* и *dunamis* тук са актуално неотличими. Метафората, протичайки, *актуално може* и *е*, без при това в нея да е налице нито някаква определена действителност, нито някаква определена възможност.

Тук чрез експликацията на метафората възможността „се връща“ назад по следите на своя генезис – към онези силни интуиции у Аристотел, които стоят в първоначалното конципиране на категорията „възможност“, но които остават скрити и редуцирани чрез логическата им обработка (редуцирани до голяма степен още от Аристотел и почти напълно в последвалата дълга традиция). Казано иначе, опитът за описание на „метафоричното е“ ни принуждава да преосмислим някои от класическите онтологични категории – в случая, актуалното и потенциалното.

Отклонение: преосмисляне на „възможността“

При първоначалното конципиране на възможността Аристотел следва една продуктивна интуиция. Тази интуиция заглъхва, доколкото бива логицизирана и есенциализирана още от Аристотел, но и допълнително в последвалата дълга традиция. Въпреки множеството логически, онтологически и политически значения на „възможността“ (които могат да бъдат типологично реконструирани през латинските преводи на *dunamis*: *potentia*, *possibilitas*,

¹⁵ Добре известната романтическа традиция на изтъкване на базисното сходство между „лудия“ и „гения“ има усет именно за тази неопределеност в генетичния момент на перформацията, в който „новата истина“ и „безумието“ са неотличими. Тази неопределеност на перформацията тук повече няма да бъде определяна, защото реконструкцията на дискурсивните и културните фигури от нея е по-сложна задача, на която следва да бъде отделено внимание другаде.

¹⁶ Настоящата теза за съвпадение *energeia* и *dunamis* в актуалната перформация е разгърната по-обстойно спрямо Аристотел и Ницше, както и спрямо предишни мои работи, в разговора ни с Боян Манчев „Сили на политическото“ (вж. Манчев 2012).

potestas и вариациите в техните употреби), в метафизичната ни традиция до XX век¹⁷ може да бъде отчленен и общ субстрат на тези значения: въпреки вариациите, „възможността“ се мисли като *възможност за едно и невъзможност за друго, т.е. като пред-определена възможност*. Самият Аристотел има сериозна заслуга за тази логико-есенциалистка редукция. И все пак, преди сам да я извърши, Аристотел тръгва от друга визия: *dunamis* – видяна най-вече като *непосредствената съпротива на материала срещу действието по неговото оформяне* – е преди всичко друга актуална сила, *contra-energeia*, която непосредствено *може или не* да приеме формата, която ѝ налагат. Тази интуиция за действена сила-възможност на материала (за непосредствената съпротива на камъка или бронза срещу действието по неговото оформяне), обаче бива веднага туширана от Аристотел още при първоначалното конципиране на категорията. Множество и различни са обясненията за извършената от Аристотел редукция: може би тя е направена най-вече защото *dunamis* от самото начало се мисли като *другото-на-Енергията*, като *другото на творещата форма-причина*. Защото творческият формиращ *Акт* е идеализиран, защото *Енергията* през техническите примери, с които Аристотел работи, му изглежда едностранна – едноточно действие на твореца. Подобно привилегироване на едностранната креативност на само едно активтно начало създава привидността, че насрещната сила на материала не е точно сила от същия порядък: енергията на *dunamis* спира да бъде точно енергия, показва се като слаба съпротива, която в крайна сметка е пасивна, дори бездейна. Така, ако *Енергията* винаги вече хвърля своята сянка върху *dunamis*, то значението на *dunamis* неизбежно ще бъде систематично измествано към една пасивна, бездейна, пред-определена възможност, която няма „собствена сила“ и в крайна сметка дори „не съществува в действителност“¹⁸.

Завръщане към метафората

Обратно, именно върху базисния усет, който бива затъмнен, върху действеността на възможността, преди още тя да бъде рамкирана и анихилирана чрез логическа обработка, обръщаме внимание наново сега, чрез образцовия случай на метафората. При иманентен фокус на анализа върху актуалната метафорична артикулация (без все още да е включен какъвто и да е сравнителен план с други перформации – насрещни или последващи), *dunamis* – в противовес на редукциите у Аристотел и на традицията – не просто не е пред-определена възможност, но също така не е „друга“ актуална сила, не е „конт-

¹⁷ Първи експлицитни опити за преработка на възможността и за излизане отвъд тази рамка правят Хайдегер, Делюз и Негри. Недостатъчността на тези опити бе частично коментирана в бел. 31, както и като обща аргументация срещу т.нар. „онтологии на потенциата“ в цитирания разговор с Манчев (вж. Манчев 2012).

¹⁸ За една генеалогия на „възможността“ при Аристотел вж. „Речникът и логиката на Аристотел“ (Вацов 2003); вж. също една алтернативна генеалогия на същата категория в Манчев (2012: 237 и сл.).

ра“-енергия, не е дори „съпротива“. При иманентен анализ отпада идеята за една първа енергия, която винаги вече хвърля сянката си върху „възможността“. Моженето на метафората, нейната „възможност“ сега е не друго, а просто и само *актуална сила, енергия*. Така демиургичната илокутивна сила на „метафоричното е“ се изразява именно като непосредствено съвпадение на *може* и *е*, на *dunamis* и *energeia*. Тук *моженето не е другото на Енергията*, на действието, а е едно *актуално можене-действие*. „*Метафоричното е“ е „метафорично може“*. Това съвпадение на можене и действие обаче е много далеч от класическото метафизично съвпадение на действителност и възможност в Абсолют (в „чистия акт“ от божествен тип). Защото, ако класическата метафизична пресуппозиция предполага съвпадането на възможното и действителното в абсолютен като фикция за една „свърх-определеност“, то тук – през метафоричната перформация – ни се открива инфинитивността на речта като *все-още-не-определеност*, като едно твърде крехко можене-действие, което може и често заглъхва без резултат¹⁹.

„Метафоричното е“ като инфинитивно можене – неговото *да може повече и да не може нищо* – следва да се схваща в контраст с обичайните потенциции за значение на думите, които всяка перформация разтваря, но които следва да се разбират по-скоро в класическия смисъл, като пред-определени възможности, като установени чрез обичайна употреба рамки на възможното. Инфинитивното разтваряне на обичайните рамки на възможното в езика чрез актуалното можене-действие на речта обаче е фундаментално „условие“ за съществуването на тези рамки, за тяхното възникване чрез утаяване, чрез повторение. Впрочем буквалността следва да се разбира именно така: като установена чрез повторителна употреба рамка на моженето, т.е. на значението. Парадоксът тук обаче е, че буквалното значение като пред-определена и

¹⁹ В тези определения може да се чуе едно изключително сближаване с начина, по който Манчев (Манчев 2012) стопява дистанцията между *dunamis* и *energeia*, идвайки, така да се каже, от другата страна – откъм потенцицията. Отново тръгвайки от критическо изчистване на редукционистките моменти в схващането на възможността при Аристотел и като преинтерпретира знаменитото определение на Делюз „съпротивата е първа“, той въвежда действеност във възможността: „Така съпротивата се утвърждава като една *динамична* категория, т.е. като категория, определяща активна потенция, и дори: *потенцията в действие*. Но тогава не само съпротивата е действие, което не изчерпва потенцицията; това е действие-потенция: това е действието на самата потенция. Съпротивата, това е *energeia*-та на *dunamis*-а, но без *ergon*, т.е. *organum*. Съпротивата е следователно *дезорганизация*“ (Манчев 2012: 240).

Парадоксално, това сближаване се случва при изначална раздалеченост на изходните точки. При преработката на общите онтологични категории аз винаги съм тръгвал откъм прекоантирането на енергията, на действеността на действието, схваната като актуална сила, като едновременно можене-действие. Така процедирам и сега, когато се опитвам да преработвам същите категории на едно по-материално и практическо ниво – на нивото на актуалната перформация. Разликата в стратегиите тепърва следва да се отчлени и да се оценят предимствата и недостатъците им, но, струва ми се, енергетичният подход е по-способен да освети актуалността, сега-случването на трансформациите (в езика, но и не само), където именно рамките на предопределеност на практика – актуално – биват разтваряни и пре-конституирани наново.

институционализирана възможност, като рамкирана потенция, съществува само в и чрез перформативното си артикулиране, което неизбежно разтваря (метафорично) рамката, поставя я под риск, за да я препотвърди – евентуално! – наново (вж. примера от бел. 31). Въпреки че метафоричното отваряне е условие на буквалността, т.нар. буквални изрази са такива артикулации, които тендират към мигновено затваряне на рамката на възможното си четене, като скриват инфинитивността на речта, т.е. „метафоричното е“, което е тяхно условие. Напротив, образцовите метафори пък са такива езикови откъси, които, подобно на буквалните изрази, също са институционализирани и нормализирани чрез повторение, но които, за разлика от буквалните изрази, тендират не към затваряне на възможното, а към *затваряне на отварянето*, към улавяне на *инфинитивното можене* във възпроизводимо дискурсивено „парче“.

Така, въпреки че досега вземахме за анализ преди всичко експлицитни (образцови) метафори, този анализ не би трябвало да възпроизведе някаква нова версия на твърдо разграничение между пряка (буквална) и косвена (метафорична) реч. Метафоричните употреби *не се различават същностно* от буквалните – по-скоро експлицитните метафорични изрази са такива екстремни езикови събития, при които отчетливо и на преден план изпъква един важен аспект на езиковата дейност, който в по-баналните случаи е туширан (но не и липсващ). Става дума именно за демиургичната сила на перформацията, която може и през друг ключ следва да бъде анализирана и на нивото на буквалните изрази (например, чрез анализ на индексичността и на демонстративите като „място“ на генезис на буквалността, като едновременно отваряне и наново фиксиране на значенията и референтите)²⁰. Строго казано, буквално и метафорично са неразграничими на нивото на „метофоричното е“, което е неизбежен ефект на всяка перформация, макар че разграничение между буквално и метафорично е възможно и следва да бъде направено като разлика в стратегиите на повторение и съответно като разлика между типове институционализация на езиковите изрази. Това обаче е друга задача.

Едно последно уточнение: доколкото с „метафоричното е“ обозначаваме *слабата, инфинитивна и несамодостатъчна сила* на актуалната перформация, то, трябва да подчертаем, че тази *актуална сила* е изначално отворена към други актуални сили-възможности, към други перформации – насрещни или последващи, едва чрез които тя би могла да получи едно или друго обичайно приложение, т.е. нормализация. Именно насрещното или последващо повторение на една перформация, дискурсивното подемане наново на един израз му дава място в езиковата игра, където това вече нормализирано място ще бъде място на образцова метафора или място на буквалност в зависимост от типа нормализация и институционализация. Тук обаче ние отлагаме методически анализа на взаимодействието на илокутивните сили, за да из-

²⁰ Тук вж. Вацов 2010.

пъкнат иманентните характеристики на „метафоричното е“. Неговото *актуално можене-действие*, което, макар да го описваме като сингулярност, все пак следва винаги да се мисли в множествено число.

В заключение: „Метафоричното е“ преодолява дихотомията между потенция и акт, където актът е винаги привилегированата и активна инстанция, докато потенцията е изцяло пасивна или пък има само реактивна, резистентна сила (ако се откажем от поляризацията активно–пасивно, към какъвто отказ анализът на метафоричната перформация ни води, следва да се откажем както от тоталното редуциране на възможността като пасивност, така и от компромисното ѝ редуциране до съпротива). Казано иначе, тук *възможността вече не е съпротива, а е енергия*. „Метафоричното е“ ни показва образцов случай, в който акт и потенция, *energeia* и *dunamis* непосредствено съвпадат. Те съвпадат, но не и в абсолютен – тук няма *actus purus*, няма творене *ex nihilo*, няма *causa sui*, която сама да си задава възможността. Има само едно *актуално можене-действие*, което само прекъсва и което, ако не бъде продължено в друга перформация, в друго актуално можене-действие, заглъхва без следа (като безсмислица). Ако обаче бъде подхванато наново, ако бъде повторено и допълнено по-нататък, то може *да акумулира сила*, да бъде допълнително усилено, така че да стане интерактивно утъпкана пътека – ритуал, навик, институция. Към интерактивната преработка на „метафоричното е“ ще се върнем другаде. Сега, струва ми се, „метафоричното е“ е в достатъчна степен иманентно пояснено и в този смисъл изведено.

Литература

- Аристотел. 1975. *За поетическото изкуство*. Превод: Александър Ничев. София: „Наука и изкуство“.
- Аристотел. 1997. *Аналитики*. Т. 1. Превод: Иван Христов. София: Христо Ботев.
- Вацов, Д. 2003. *Онтология на утвърждаването*. София: Изток–Запад.
- Вацов, Д. 2010. „Перофмативът: насилие и демиургична власт“. *Социологически проблеми*. Извънреден брой, 265–292.
- Къосев, Ал. 1988. „Пролетен вятър“ на Никола Фурнаджиев в художествения контекст на своето време. София: УИ „Св. Кл. Охридски“.
- Манчев, Б. 2012. *Логика на политическото*. София: Изток–Запад.
- Рорти, Р. 1998. *Случайност, ирония, солидарност*. Превод: Ина Мерджанова. София: ИК КХ – Критика и Хуманизъм.
- Тенев, Д. 2012. *Фикция и образ. Модели*. Пловдив: Жанет 45 (под печат).
- Tenev, D. 2010. „Derrida's Possibilities“. Текст, представен на втората конференция *Derrida Today* в Лондон (цит. по ръкопис).
- Тенев, Д. 2009. „Възможността на теоретичния модел и нейното отношение към литературната потенциалност“. *Електронно списание LiterNet*, 27.12.2009, № 12 (121) – http://liternet.bg/publish19/d_tenev/vyzmozhnostta.htm (посл. посетен на 26.05.2012).
- Хранова, А. 1992. *Двете български литератури: граници на лирическия контекст*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.

- Black, M. 1954–55. Metaphor. *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, Vol. 55, 273–294.
- Davidson, D. 1978. What Metaphors Mean. *Critical Inquiry*, Vol. 5, No. 1, Special Issue on Metaphor, 31–47.
- Richards, I. 1950. *The Philosophy of Rhetoric*. New York: Oxford University Press.
- Searle, J. 1979. *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Биографична справка: Димитър Вацов е доктор по философия (СУ „Св. Климент Охридски“), доцент в Нов български университет, Департамент „Философия и социология“. Той е главен редактор на сп. *Критика и хуманизъм*. Автор е на монографиите: *Опити върху властта и истината* (2009); *Свобода и признаване: Интерактивните извори на идентичността* (2006) и *Онтология на утвърждаването: Ницше като задача* (2003). Последни публикации: „Има ли гражданско образование в българското училище днес?“ (*Критика и хуманизъм*, 37/2011); „Перформативът: суверенна власт вместо съпротива? Бътлър, Остин, Дерида“ (*Критика и хуманизъм*, 32/2010); „Перформативът: насилие и демиургична власт“ (*Социологически проблеми*, извънреден брой/2010). Научните му интереси са в областта на политическата философия и постаналитичната философия на езика.

Адрес за кореспонденция:

Нов български университет
Департамент „Философия и социология“
бул. Монтевидео №21
1618 София
Email: dvatsov@gmail.com